

de olsa Fazlurrahman'ı destekleyen davranışlar sergilemişlerdir. Siyaset sahasına da yansayan bu tartışmalar zaman zaman Fazlurrahman aleyhinde gösteriler yapılmasına, tehdit mektupları yazılmasına, hatta başına ödül konulmasına kadar varmış ve sonunda onu Pakistan'ı terketmek zorunda bırakmıştır.

Lehinde veya aleyhindeki bu ön yargılı tartışmalara rağmen Fazlurrahman'ın fikirlerini objektif bir yaklaşımla ilmî ve akademik düzeyde değerlendiren çalışmalar henüz gerektiği ölçüde yapılmış değildir. Bu durum, bir yandan onun yanında vefat etmiş bir ilim ve fikir adamı olmasından, bir yandan da İslâm dünyasının, Fazlurrahman tarafından gündeme getirilen dinî, ilmî, sosyal ve siyasi meselelerin sağlıklı tartışılabilmesi için yeterince berraklaşmış bir atmosfere kavuşmamış bulunmasından ileri gelmektedir. Bununla birlikte başta Türkiye ve Endonezya olmak üzere bazı İslâm ülkelerinde ve Amerika'daki müslüman bilim çevrelerinde Fazlurrahman'ın düşünce ve faaliyetlerinin ilmî eserlere ve doktora tezlerine konu teşkil ettiği görülmektedir (bk. bibl.).

Eserleri. 1. *Avicenna's Psychology* (Oxford 1952). Fazlurrahman'ın doktora tezi olup İbn Sînâ'ya ait *Kitâb'ü'n-Necât* adlı eserin "en-Nefs" bölümünün tenkitli neşriden ibarettir. Ayrıca bu bölümün İngilizce tercümesi yanında metnin tahlilini, Aristov ve Fârâbî gibi diğer bazı filozofların görüşleriyle karşılaştırılmasını da içermektedir. 2. *Prophecy in İslâm: Philosophy and Orthodoxy* (London 1958; Chicago 1979). İslâm tarihinde birçok filozof ve kelâmcının peygamberlik anlayışlarını inceleyen bu eserde her görüşü değerlendiren önemli mütalaaalarda bulunmaktadır. 3. *Avicenna's De Anima* (London 1959). İbn Sînâ'ya ait *eş-Şifa'* adlı eserin "Kitâb'ü'n-Nefs" bölümünün tenkitli neşridir. 4. *Islamic Methodology in History* (Karachi 1965; İslamabad 1976, 1984). Daha önce *Islamic Studies* adlı dergide yayımlanan beş makalenin kitap haline getirilmiş şeklidir. Eserde sünnet, icihad, icmâ, hadis ve toplumsal değişme gibi konular ele alınmaktadır. Eserin üçüncü bölümünde İslâm düşünce tarihinde felsefî düşüncenin doğuşu, Ehl-i sünnet'in oluşumu, kelâm ve tasavvufun nasıl geliştiği ortaya konmaya çalışılmıştır. 5. *Islam* (London 1966; Chicago 1979). On dört bölümden meydana gelen eserin birinci bölümünde Hz. Peygamber'in hayatı, ikinci bölü-

münde Kur'an ele alınmakta, diğer bölümlerde de sünnet ve hadis, fıkıh, İslâm felsefesi, tasavvuf, İslâm eğitimi ve İslâm'ın günümüzdeki durumu incelenmektedir. İslâmiyet'i tanıtmayı amaçlayan eserde asıl muhatapların müslümanlar olduğu anlaşılmakta, İslâm dini müslümanlara yeniden tanıtılmak istenmektedir. Yer yer müsteşriklerin İslâmiyet hakkındaki görüşlerinin de eleştirildiği eser Mehmet Dağ ve Mehmet Aydın tarafından ortaklaşa Türkçe'ye çevrilmiştir (Ankara 1981, 1993). 6. *Letters of Shaikh Ahmad Sirhindi* (Karachi 1968). İmâm-ı Rabbânî'nin *Mektûbât*'ından seçmeleri ve İngilizce uzun bir giriş bölümünü ihtiva etmektedir. 7. *The Philosophy of Mulla Sadra* (Albany 1975). Molla Sadra'nın felsefî sistemini ortaya koyan bir eserdir. 8. *Major Themes of the Qur'an* (Minneapolis 1980, 1989, 1994). Eserde Kur'an'a göre Allah, ayrıca insan, toplum, iyi ve kötü, vahiy, peygamberlik ve ilk müslüman toplumu gibi konular sadece Kur'an açısından ve ilgili bütün âyetler ele alınarak bütünlük arzedecek şekilde işlenmektedir. Kitap Alparslan Açıkgenç tarafından *Ana Konularıyla Kur'an* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (Ankara 1987, 1993). 9. *Islam and Modernity: Transformation of an Intellectual Tradition* (Chicago 1982). Bir İslâm eğitim tarihi gibi kabul edilebilecek olan bu kitap Fazlurrahman'ın tefsir yönteminin kuramını ortaya koymaktadır. Sonuç kısmında uzunca bir değerlendirmeyi de içeren eser çağdaş İslâm toplumlarında İslâm'ın geleceği meselesini tartışmaktadır. Eseri Alparslan Açıkgenç ile M. Hayri Kırbaşoğlu *İslam ve Çağdaşlık* adıyla Türkçe'ye çevirmişlerdir (Ankara 1990). 10. *Health and Medicine in Islamic Tradition* (New York 1987). İslâm'daki bazı sağlık kavramlarının tanıtımını yapan bu eser tıbbî nebevî hakkında bilgi vermekte ve müslümanların tıp ilmine yaptıkları katkıları ele almaktadır.

Fazlurrahman'ın *Pakistan Quarterly, Medieval and Renaissance Studies, Islamic Studies, International Journal of Middle Eastern Studies, The Pakistan Economist, Journal of Religious Ethics* gibi dergilerle bazı ortak çalışmalarda İbn Sînâ, Şah Veliyyullah, Muhammed İkbâl gibi müslüman düşünürler hakkında ve çağdaşlaşma, İslâmî modernizm, İslâmî fundamentalizm, İslâm ekonomisi, ribâ ve faiz, İslâm'da kadının durumu, Kur'an ahlâkı vb. konularda makaleleri yayımlanmış, bunlardan bazıları

Türkçe'ye de çevrilmiştir (Açıkgenç, *İslâmî Araştırmalar*, IV/4, s. 248-252).

BİBLİYOGRAFYA:

Fazlur Rahman, *Prophecy in Islam: Philosophy and Orthodoxy*, London 1958; a.m.f., *Islamic Methodology in History*, İslamabad 1984, s. 1-5, 14-18, 30, 32, 106, 107-108, 118-125; a.m.f., *Major Themes of the Qur'an*, Minneapolis 1980, s. XII, XV; a.m.f., *İslâm ve Çağdaşlık: Fikrî Bir Geleneğin Değişimi* (trc. Alparslan Açıkgenç — M. Hayri Kırbaşoğlu), Ankara 1990, s. 76, 77, 91; a.m.f., *İslâm* (trc. Mehmet Dağ — Mehmet Aydın), Ankara 1993; a.m.f., "Kısa Otobiyografi" (trc. Bekir Demirkol), *İslâmî Araştırmalar*, IV/4, Ankara 1990, s. 227-231; a.m.f., "Eyüb Han Döneminde Bazı İslâmî Meseleler" (trc. Mevlüt Uyanık), a.e., IV/4 (1990), s. 301-310; Taufik Adnan Amal, *İslam dan Tantangan Modernitas: Studi atas Pemikiran Hukum Fazlur Rahman*, Bandung - Endonezya 1989; Alparslan Açıkgenç, "İslâmî Uyanış ve Yenilikçilik Düşüncüsü: Fazlur Rahman'ın Hayatı ve Eserleri (1919-1988)", *İslâmî Araştırmalar*, IV/4 (1990), s. 232-252; a.m.f., "İslâm Dünyasının Çağdaş Sorunları ve Bir Düşünür: Fazlur Rahman (1919-1988)", *TY*, X/37 (1990), s. 11-18; X/38 (1990), s. 32-40; Mehmet Aydın, "Fazlur Rahman ve İslâm Modernizmi", *İslâmî Araştırmalar*, IV/4 (1990), s. 273-284; Frederick M. Denny, "Fazlur Rahman: Muslim Intellectual", *MW*, LXXIX/2 (1989), s. 91-101; Muhammad Khalid Masud — Ali Raza Naqvi, "Obituary Notes", *IS*, XXVII/4 (1988), s. 397-399; İbrahim Özdemir, "The Concept of Islamic Tradition in Fazlur Rahman's Thought", *The American Journal of Islamic Social Sciences*, IX/2, Herndon 1992, s. 243-261.

ALPARSLAN AÇIKGENÇ

FAZLÜ'İ-İTİZÂL

(فضل الإعتزال)

Kâdî Abdülcebbar'ın

(ö. 415/1025)

Mu'tezile'nin

üstünlüğüne dair eseri

(bk. KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR).

FECİR

(الفجر)

Güneşin doğmasından önce beliren tan yeri ağarması.

Arapça'da "yarmak, bir şeyi iki parçaya ayırmak, açığa çıkarmak, suya yol vermek" gibi anlamlara gelen fecir (fcer) isim olarak güneşin doğmasından önceki tan yeri ağarmasını ifade eder. Türkçe'de "şafak sökmesi, gün ağarması, sabahın alaca karanlığı" denilen bu olay, gece ile gündüzü birbirinden ayırdığı veya gündüz aydınlığını ortaya çıkardığı için fecir diye adlandırılmıştır. Fecir vakti fikihta, özellikle sabah namazının vaktinin girdiğini veya sahur vaktinin bitip oruç tutma (imsak) zamanının başladığı

ğını bildirmesi açısından önem taşıdığından dinî literatürde bu vaktin tanım ve belirlenmesinin ayrı bir dikkatle ele alındığı görülür.

Kur'an'da fecir kelimesi, oruç ve namazla ilgili bazı dinî hükümlerin bildirilmesi (el-Bakara 2/187; el-İsrâ 17/78; en-Nûr 24/58), yemin (el-Fecr 89/1) ve Kadir gecesinin fazileti (el-Kadr 97/5) gibi münasebetlerle beş âyette geçmektedir. Bu âyetlerin hepsinde fecir, örfen yaygın kullanımına da uygun olarak "tan yeri ağarması, şafak vakti" anlamını taşımakla birlikte fecir vaktinin başlama ve bitiş sınıрыyla ilgili olarak âyetlerde bir açıklama yer almaz. Ancak bunlardan oruçla ilgili âyette, "Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı) siyah iplikten ayırt edilinceye kadar yiyin, için, sonra akşama kadar orucu tamamlayın" (el-Bakara 2/187) cümlesiyle fecir vaktinin başlangıcına işaret edilmiştir. Kaynaklarda, bu âyetin önce, "Beyaz iplik siyah iplikten ayrılincaya kadar yiyin, için" kısmının nâzil olduğu, bazı sahâbilerin âyeti zâhirî ve lafzî mânasına hamlettiği, Hz. Peygamber'in ise siyah ve beyaz iplikle ilgili olarak, "Biri gecenin karanlığı, diğeri gündüzün aydınlığıdır" şeklinde bir açıklama getirdiği, daha sonra da âyetin "mine'l-fecr" kısmının nâzil olarak âyetteki kısmî kapalılığın giderildiği rivayetleri yer alır (Buhârî, "Tefsîr", 2/28; Müslim, "Şıyâm", 34-35; Cessâs, I, 284; İbn Kesîr, I, 319).

Fecir vaktinin namaz ve oruçla ilgili mükellefiyetleri belirleyecek tarzda tesbiti Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarına dayanır. Sonraki dönemlerde fakihler tarafından konuyla ilgili olarak ileri sürülen görüşler arasında da bazı ayrıntılar dışında önemli bir farklılık bulunmaz. Hz. Peygamber, İbn Ümmü Mektûm'un fecir vaktinde okuduğu ezandan önce Bilâl-i Habeşî'nin uyarı maksadıyla okuduğu ezanı kastederek, "Bilâl'in ezanı hiçbirinizi sahur yemeğinden alıkoymasın; çünkü Bilâl henüz gece iken ezan okur. Onun bu ezanı sizden ibadette bulunana (teheccüt namazı kılana) haber vermek, uyukda olanı da uyandırmak içindir" dedikten sonra fecir vaktinin iyice anlaşılması için parmaklarını yukarıya kaldırıp aşağıya diker ve, "Fecir beyazlığın böyle açığa çıkması değildir, tâ ki şöyle olmayınca" der. Bunu söylerken de şahadet ve orta parmağını üst üste bindirip sağa sola uzattığı rivayet edilir (Buhârî, "Ezân", 13; Müslim, "Şıyâm", 38; Ebû Dâvûd, "Şavm", 17). Başka bir hadiste de Resûl-i Ekrem, "Bilâl

ezanı gece okuyor. İbn Ümmü Mektûm ezan okuyuncaya kadar yiyip içebilirsiniz. Çünkü o fecir doğmadan ezan okumaz" demiştir (Buhârî, "Şavm", 17; Müslim, "Şıyâm", 36-37).

İslâm hukukçuları hadislerdeki bu ifadelerden hareketle fecri "fecr-i kâzib, fecr-i sâdik" veya "birinci fecir, ikinci fecir" şeklinde ikiye ayırarak açıklamışlardır. Fecr-i kâzib, sabaha karşı doğuda tan yerinde ufuktan göğe doğru dikey olarak yükselen, piramit şeklinde, samanyolu ışığına benzeyen akçıl ve donuk beyazlıktır. Fıkıh literatüründe buna "uzunlamasına beyazlık" (beyâz-ı müstati) denildiği gibi Araplar arasında "kurt kuyruğu" (zenebû's-sirhân) veya "yalancı sabah" (es-subhu'l-kâzib) olarak da anılır. Fecr-i kâzib gecenin bir bölümü kabul edildiği için ayrıca dinî bir hükme konu teşkil etmez. Bu geçici beyazlıktan sonra yine kısa bir süre karanlık basar. Ardından da ufukta yatay olarak boydan boya uzanan, giderek genişleyip yayılan fecr-i sâdik aydınlığı başlar. Fıkıh literatüründe bu ikinci fecre "enlemesine beyazlık" (beyâz-ı müsta'razî) denilmesi, fecr-i sâdik beyazlığının doğu ufukunda tan yeri boyunca yayılarak genişlemesi sebebiyledir. Sabah namazının vaktinin girmesi, sahurun sona erip orucun başlaması gibi dinî hükümlerde esas alınan bu ikinci fecirdir. Nitekim Hz. Peygamber, "İki çeşit fecir vardır. Kurt kuyruğu gibi olan fecir herhangi bir şeyi ne helâl ne de haram kılar. Ufukta genişliğine yayılan fecre gelince işte sabah namazı o vakitte kılınır, sahur yemeği de o vakitte haram olur" (Dârekutnî, II, 165) derken iki fecir arasındaki bu farka dikkat çekmiştir. Bununla birlikte fecr-i sâdıkın, ufukta beyazlığın enlemesine yayıldığı vakit mi, yoksa bu beyazlıktan sonra ufukta kızılığın yayılması vakti mi olduğu, gerek hadislerde (Tirmizî, "Şavm", 15; Ebû Dâvûd, "Şavm", 17) gerekse sahâbe ve tâbiîn söz ve uygulamalarında yer alan farklı ölçü ve ifadeler sebebiyle İslâm hukukçuları arasında tartışılmıştır.

Bazı fakihlere göre fecr-i sâdik ufukta aydınlığın oluşmaya başladığı vakitte, bir kısmına göre ise beyazlıktan sonra kızılığın ufukta iyice ortaya çıkmasıyla başlar. Fakihlerin çoğunluğu bu konuda orta bir yol takip etmiş, fecr-i sâdıkın ufukta beyazlığın iyice yayılmasıyla başlayacağı görüşünü benimsemiştir. Cumhur, ilgili âyette geçen siyah-beyaz ayırımını gecenin siyahlığı ve gündüzün beyazlığı (Buhârî, "Şavm", 16), fecri de

ufukta yayılan beyazlık olarak açıklayan hadisleri ve ümmetin bu yöndeki uygulamasını esas almış, bazı hadislerde geçen "kızılığın ortaya çıkışı" ifadesinin (Tirmizî, "Şavm", 15; Ebû Dâvûd, "Şavm", 17) veya bazı sahâbe ve tâbiîn sahur bu vakte kadar geciktirdiğine dair rivayetlerin beyazlığın ufukta iyice yayılması ölçüsünü tekit edici bir anlam taşıdığı yorumunu yapmıştır (Tahâvî, II, 52-54; Hattâbî, II, 760; Aynî, X, 297). Öyle anlaşılıyor ki cumhurun bu konuda ihtiyatlı bir görüşü tercih etmiş olması, sabah namazı vaktinin sahur vaktinin sona ermesini takiben başlamakta oluşu sebebiyle sabah namazının kılınabilmesine de yeterli bir zaman kalmasını sağlama, böylece hem oruç hem de sabah namazı için makul bir bitiş-başlangıç vakti belirleyebilme gibi bir amaç taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-^{Arab}, "fcr" md.; *Türk Lugatı*, III, 612-613; Buhârî, "Ezân", 13, 22, "Şavm", 16, 17, 40, 41, "Tefsîr", 2/28; Müslim, "Şıyâm", 34-38; Ebû Dâvûd, "Şavm", 17; Tirmizî, "Şavm", 15; Dârekutnî, *es-Sünen*, Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb), II, 165; Tahavî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr* (nşr. Muhammed Seyyid Câdelhak), Kahire 1968, II, 52-54; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 284; Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen* (Sünenü Ebî Dâvûd ile birlikte), Humus 1969, II, 760; Serahsî, *el-Mebsûr*, I, 141, 142; III, 54-55; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 94; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 245; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, III, 3-4; Kurtubî, *el-Câmi*, I, 319; Beyzâvî, *Envârü't-tenzil*, İstanbul 1977, I, 496-497; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'an*, I, 319; Aynî, *Üm-detü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, X, 297; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir* (Bulak), II, 61; Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *Islâhu't-takvîm* (Şefik Beg Mansûr Yeken tarafından yapılan Arapça tercümesiyle beraber), Kahire 1307, s. 66-67; *Tecrid Tercemesi*, II, 586-587; Hüseyin Atay, "Sahur Vaktinin Tayin ve Tesbiti", *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, sy. 5, Ankara 1982, s. 1-22; Yakup Çiçek, "Kur'an'da Fecir Kavramı", *MÜİFD*, sy. 7-8-9-10 (1995), s. 177-194.

YAKUP ÇİÇEK

FECR

(bk. FECİR).

FECR-İ ÂTİ

(فجر آتی)

II. Meşrutiyet'ten sonra teşekkül eden, sanatta ferdîyetçiliği ve estetik değerleri benimseyen edebiyatçılar topluluğu.

Birçok tenkitçinin, hatta bizzat mensuplarının da bir edebiyat mektebi veya edebiyat grubu olarak kabul etmediği Fecr-i Âtî, II. Meşrutiyet sonrası ortaya